

de
TAFELRONDE

ALGEMEEN
CULTUREEL
MAANDBLAD

VII

GEZELLE EEN NIEUWE MIDDELEEUWER ? *

1.

Men heeft Gezelle, niet geheel zonder reden, gesitueerd in de neo-gotische stroming van zijn dagen. Doch al bestond er op een bepaald plan van leven en werken tussen hem en mensen als Thijm, Weale, Bethune e.a. gedurende enige tijd een sterke gelijk-gezindheid en in zoverre ook innerlijk enige verwantschap, het is stellig onjuist Gezelle met dit *réveil* te vereenzelvigen. Niet alleen omdat Gezelle geen andere karakteristiek toelaat dan *Guido Gezelle*, maar ook omdat hij met gans zijn persoonlijkheid tenslotte zo ver door de grenzen van die bewustzijnswereld heenbrak dat, waar het geestelijk en artistiek complex der neo-gotiek voor ons reeds lang verleden tijd werd, Gezelle's religieus bewustzijn leven en daarmee zijn geestelijke en artistieke totaliteit nog op dit moment openbarend is d.w.z. ons vooruit: «een openbaring — zoals Vermeulen terecht schreef — die niet meer verouderen kon». In de grond had Gezelle dan ook, behoudens enkele religieuze en artistieke aanvangsidealen, waaronder wel enkele zaken die gemeenschappelijk bezit zouden blijven, als persoonlijkheid niets met figuren als Thijm, Weale e.a. gemeen, niets met neo-gotiek, en al evenmin iets met gotiek. De innerlijke structuur van Gezelle's vroomheid was een volstrekt andere geworden dan die der middeleeuwse religiositeit. Zijn enige (in ieder geval treffendste) overeenkomst met de groten dier grote eeuwen van religieuze bewogenheid is misschien nog ... zijn verrijnd vormbewustzijn, zijn weergaloze vormkracht welke zich even verantwoord, zuiver, gewetensvol, subtiel en meesterlijk realiseerde als die der grote vlaamse «primitieven». Dit alles zeggen en alles verheimelijken met een taal waarin uitersten van subtiele woordbezinning en vormwil zich met een schijnbaar achteloos bereikte volmaaktheid verwerkelijken; dit opvoeren van het werkstuk tot een eenheid waarin geen komma meer toeval, doch elk onderdeel functioneel, verantwoord, logisch en doorwrocht is, een exponent van poëtisch en glashelder bewogen bewustzijn en door en door muzikale gevoeligheid, — al dit voor Gezelle zo karakteristieke kan men, getransponeerd naar het picturaal-plastische, ook hervinden als het geheel eigene van hetgeen die grote, strenge, heldere, hiëratische primitieven in hun schilderijen wisten te bereiken. Gezelle heeft, als eerste, met het woord dezelfde perfectie bereikt die, eeuwen

---

*) Fragment uit het laatste hoofdstuk van «Gezelle, de andere».

terug reeds, schilders als Memlinc, Van der Weijden, Bouts, Van Eyck met hun materiaal wisten te realiseren. Wat Gezelle in de tweede periode — volkomen alleen — met het woord bereikte en als taalkunstenaar gepresteerd heeft, grenst aan het ongelooflijke en is volkomen uniek gebleven. En het is dan ook allerminst een uiting van ondoordachte, argeloze, alle proporties uit het oog verliezende bewondering wanneer Vermeylen spreekt van: Gezelle's «enige betekenis in de wereldliteratuur» en hiermee een wel zéér gedurfde uitspraak voor zijn rekening neemt. Toch, alreeds hier behoort Gezelle evident tot een andere, veel latere bewustzijns wereld dan die der gotische primitieven. Ondanks alle overeenkomst streeft hij vorm-technisch wezenlijk andere realisaties na. Dit blijkt reeds waar het hun beider doel is hun natuur-ervaring te vertolken. Het natuurbeeld der primitieven (achtergrond meestal) dat, uiterst gevoelig en voornam van lineatuur en arrangement, duidelijk een bezieler en wezenlijker functie bezit dan een louter ornamentele, is — behalve van een bijna paradijselijke ongereptheid — statisch, ochtendlijk, goddelijk, onpersoonlijk; en alleen in deze gedaante, in deze bovenaards verstilde sfeer, in deze gesublimeerde staat was «de natuur» hen «vertrouwd»... Ook voor Gezelle bezat de natuur, maar dan als een cosmische manifestatie en eenheid van onsterfelijke levenskrachten, nog een goddelijke ongereptheid, en o.a. daardoor kon zijn natuurlyriek waarachtige natuur-*mystiek* worden, en wezenlijk ook natuur-*mystiek*. De boven-aards verstilde natuurlyriek der primitieve schilders was echter iets essentieel anders dan natuur-*mystiek*; zij hadden de natuur *als natuur* overwonnen, verworpen. Daarom bleef aan hun natuur-ervaring ook elke cosmische vervoering (en beproeving) vreemd, al datgene wat voor Gezelle zo essentieel was geworden. — Vervolgens is Gezelle's natuurlyriek ook uiterst *persoonlijke ziëlslyriek*, — wat de natuurverbeeldingen der primitieven al evenmin zijn geworden. Met persoonlijke ziëlslyriek bedoel ik echter niet, dat Gezelle met wat hij buiten zich aan natuurgebeuren waarnam en in zijn poëzie verwerkte, bepaalde (droeve of blijde) gemoedsstemmingen synchroniseerde. In de beelden der natuur herkende hij, tot zintuigelijke waarneembaarheden verhelderd, de religieuze realia van zijn leven (ik herinner slechts aan zijn sublieme *Ichthus eis aiei*), herkende hij zijn denken over het leven (*In 't Riet*), het harde en schone noodlot van zijn hart, en haar beelden transposeerden ook, direct, het mouvement der eigen ziel:

o Leeksken licht
dat dóór het glazen dak mij
beloopen komt,
en vóór de vuisten valt;
mijn herte lust,

*het langt om uw gezelschap,
en neerstig uw
bezoek genieten zal 't...*

Niet de natuurlyricus herkende hier een beeld der ziel, maar omgekeerd : hier herkende de ziel, die zichzelf leefde, de natuur, en toen slechts in zoverre zij beeld was van het eigen leven der ziel : slechts in zoverre werd zij de natuur gewaar en werd de natuur, hier, *Umwelt*. Het is dan ook geen willekeurig of toevallig genoteerd détail dat het leeksken licht omlaagvalt door een «glazen dak». Hier klaagde de Gezelle voor wiens ziel de «afgescheidenheid» een bestendige treurnis was ; hier klaagde dezelfde Gezelle die schreef :

*...Genezen
wil wezen
die grondeloze graagte die 'k,
o God, van U gescheiden, drage... ;*

dezelfde Gezelle voor wie de diepe blijdschap «ik ben een blomme en bloeie vóór uwe ogen» niet voldoende was :

*Dan zal ik vóór...
o neen, niet vóór uwe ogen,
maar naast u, nevens u,
maar in u bloeien zaan...*

En voor diezelfde ziel was ook alle hier ontvangen blijdschap slechts een «leeksken» (van het grote licht van God), een leeksken dat haar met droefheid vervulde en waarnaar zij nochtans zo hunkerend verlangen bleef.

Het is deze directe zielsexpressie in het beeld der natuur, het is deze zielslyriek, het zijn deze accenten van persoonlijke zieleworsteling die, met zijn cosmisch bewustzijn en het bewustzijn van de natuur als natuur, zijn natuurbeelden tot iets fundamenteel anders maken dan de natuurbeelden der primitieven ; bij hen was de natuur aan haar persoonlijk lot, haar eigen natuur ontkomen, evenals trouwens de mens, met wie een boven-persoonlijke, boven-natuurlijke staat werd uitgebeeld. En dit genuanceerder en subtieler verstaan van de taal der geschapen natuur eiste van Gezelle een verfijnder doorvorsen, een sensibeler benutten en beheersen der woord-mogelijkheden dan het van sfeer schier altijd eendere, in onwereldse vrede verzonken natuurbeeld der primitieven : hun natuurbeeld kon met betrekkelijk simpele uitdrukkingsmiddelen volstaan : het bleef altijd een muzikale omlijsting van één bepaalde (boven-aardse) zielestaat. Bij alle uiterlijke overeenstemming wat betreft hun streven naar uiterste vormperfectie, was, waar zij (de primitieven en

Gezelle) over de natuur spraken, de vorm-opgaaf een essentieel andere.

Doch het heeft zin het diepe verschil tussen Gezelle en de grote vertegenwoordigers der gotiek scherper, en aan essentiëler aspecten te belichten.

2.

Het woord gotiek is vervuld van reminiscenties aan een tijd die, hoezeer wij dien bewonderen, aspecten bezat, en allermintst bijkomstige, welke Gezelle, toen hij in de tweede periode volledig zichzelf was, volkomen vreemd waren geworden. Ongetwijfeld, men kan Gezelle niet lezen zonder telkens weer doordringend herinnerd te worden aan figuren als Van Eyck, Memlinc, Geertgen tot Sint Jans en, niet het minst, aan die sublieme Dirk Bouts en, geheel in het bijzonder, aan diens Joannes de Doper, voorkomend op het linker zijpaneel van het prachtige drieluik *De parel van Brabant*: een lichte, stil en eenzaam rechtstaande gestalte op de voorgrond van een landschap dat alom de heldere in zichzelf gekeerde stilte ademt van de kleine waterbron die naast hem ontspringt. Ook het witte Godslammetje dat Joannes op de arm draagt, is zulk een onwereldse vrede. Er waart om deze Joannesfiguur een sfeer van nog onaangeraakte zuiverheid, een weer zo helder verstilde en diepzinnige ernst, dat het is alsof met hem, die de tweede Adam voorafging, in de eenzame mensenziel waarlijk weer iets van het paradijs hersteld werd. Ook Gezelle's ziel, Gezelle's diepste wezen was zulk een heilige vrede. — En ook in Gezelle leefde dat weten waarmede de grote middeleeuwers hun aanbidding van het Kind schilderden. Op enigerlei wijze verstonden deze «primitieven» nog geheel het deemoedige levensbewegen dat tot uitdrukking kwam toen de Wijzen hun heerlijkheid aanbiddend kwamen afleggen aan de voeten van het goddelijk Kind. Geen levenbeweging was ook Gezelle, in het volle bewustzijn zijner menselijke uitzonderlijkheid en grootheid, dieper vertrouwd. Niets was deze zuivere van harte ongetwijfeld meer vreemd dan het later gevolgd — niet meer zó gulden — exempel dat ons de Umwertung vertoont van het Kind dat knielt voor de wijzen... — Toch moet de term gotisch (neo-gotisch), als Gezelle karakteriserend, worden afgewezen, en niet alleen omdat hij ook deze deemoed op een ander levensplan en dus anders was. Waar Gezelle samen is met zijn ziel en met wat voor haar waarheid was geworden, moge zijn gedicht de schijn hebben een zekere innerlijke affiniteit te bezitten met de klare, in zichzelf verzonken ruimten welke de primitieven met hun landschappen opriepen, — nooit toch herinnert zijn religiositeit aan het énkél naar de hémel opstormend geweld van het gotische levensbesef. Zelfs wanneer Gezelle zijn

vervoerde heimwee, zijn soms toomloos hunkeren naar de hemel tot uitdrukking brengt, herinnert hij slechts ten onrechte aan het onstuimig opstrevend geweld dat in het gotische kerkgebouw — deze zo essentiële expressie van gothische religiositeit — gestalte kreeg. Dit opstormend, dit van de aarde wegstormend geweld dat het uitwendige ener middeleeuwse kathedraal te zien geeft is overigens wezenlijk niet anders dan de verzonken vrede en stilte, het *muein* van het inwendige. Het is de vrede van een ziel die, ver van de aarde, naar een elders is ingekeerd, die de aarde afgewezen en overwonnen heeft als een tranendal dat slechts roof, treurnis, demonie en bedrog werd. — Gezelle daarentegen bleef de aarde als aarde trouw; hij beminde de aarde als aarde, en zijn hemelheimwee (waarover aanstonds uitvoeriger) ontsprong in de tweede periode aan schoner, dieper, menselijker, misschien toch moeilijker te bereiken realia dan roof en treurnis en wroeging.

Wat somber en donker was in de Gezelle der tweede periode behoorde tot een geheel andere orde dan hetgeen de middeleeuwse wereld, reeds lang voor haar herfsttij, opjoeg: met wroeging en onrust en tenslotte geobsedeerd en verwilderd voortjoeg, voortjoeg door een torment dat slechts de katharsis toeliet van een volstrekt boven-aardse vrede, ver van de aarde en ver van de mens.

Gezelle leed, terwijl hij vrede was en met het lijden verzoend, aan de scherpe pijn welke de doodservaring in hem losstiet; hij leed aan zijn verlangen naar God, — een God die hier op aarde geen kwelling meer voor hem was, tenzij als een altijd *onvolledig* genoten *vreugde*; hij leed tot brekens toe onder de kwellingen der medemenschen: de grauwe gedaanteloze doelloosheid waartoe zij — nolens volens — zijn bestaan doemden en aan het schier volmaakt vergeefse van zijn waarheid onder de menschen. De middeleeuwse mens daarentegen leed onder de verschrikkingen waarmee *God* hem vervulde, en dit niet enkel tengevolge van die morbide geloofsaberraties waartoe een nog barbaars, primitief gemoed, eenmaal ten prooi aan een somber wantrouwen jegens de natuur en de natuurlijke mens gemakkelijk vervalt, doch hij leed ook aan God (en zo wel allereerst) op diezelfde schone wijze als de jonge Gezelle, de gekwelde Christus-mysticus met zijn vrome wroeging en zelfverwerping, dezelfde jonge Gezelle die, ondanks de lichte, heldere vrede welke hij aan het einde der eerste periode mocht bereiken, aan de latere Gezelle nochtans geheel vreemd zou worden. God (Christus) obsedeert hem niet meer, integendeel. God — als de volstrekt Zui-vere, als de Enige Die is, als de volstrekt Rechtvaardige ook — ver- toont zich aan hem niet meer als de vóór alles vreeswekkende, voor wiens oordeel geen staande blijft. Ook zijn eigen menselijkheid, het eeuwig menselijk tekort, de troebele oorsprongen en aspecten van het deugdenleven, al datgene waardoor de jonge Gezelle en waardoor ook de middeleeuwse mens zich voor God schuldig en

nietswaardig moest voelen, kwelt nu zijn gevoelig geweten niet meer met aanklachten vol wroeging en vertwijfeld schuldbesef. Zo vrij en aanvaardend staat hij in deze tweede periode tegenover de natuur, de mens en — hoeveel hij van zichzelf vorderen blijft — tegenover zichzelf, zo onbevangen en vrijmoedig tegenover God, dat, waar de middeleeuwse wereld met haar gefolterde worsteling om God niet zelden de indruk wekt een geaberreerde en reeds zeer late wereld te zijn, Gezelle met zijn zoveel puurder geworden religieuze spanning denken doet aan een mens, die nog geheel bij de oorsprong der mensheidsgeschiedenis staat : bij God als nog enkel Liefde, — wat Hij in oorsprong en in wezen is.

Ik zal dit alles aanstonds nog anders formuleren.

Vervolgens : ook de middeleeuwse lijdensexaltatie, welke in Bonaventura's *Mystieke Wijnstok* een van haar klassieke uitdrukkingen zou vinden en waaraan ook de jonge Gezelle zich had overgegeven toen hij smeekte : «Uw bloed op mijn hoofd», is de latere Gezelle geheel vreemd geworden. «'t Is meer als leed genoeg», schreef hij toen en dit woord zou meer fixeren en essentiëler zaken betreffen dan een stemming van moeheid en gebrokenheid.

Want het is iets anders, zich al dieper en worstelend te vereenzelvigen met Christus gekruisigd (gelijk de jonge Gezelle deed) en dit te beschouwen als de zin des levens omdat al ons doen, verlangen, bereiken en liefhebben toch slechts als laatste realiteit roof, wroeging en wanhoop oplevert : dat eeuwig ontledigd worden waarmee een goddelijk Jager de mens als zijn buit naar de kooi zijner goddelijke vrijheid opjaagt ; óf, zoals de latere Gezelle, het lijden te verstaan (en daarom te aanvaarden) als inhaerent aan het leven-zelf, als het normaal en onontkoombaar klimaat van het menselijk bestaan (dit onvoltooide of ten dele vernielde in een onvoltooide of ten dele vernielde wereld), als een onvermijdelijk gevolg ook van het eigen lot een scheppende uitzondering te moeten zijn en, als zulk een scheppende uitzondering, Christus' woord te moeten leven en verkondigen. Het lijden is niet meer de zin dan, het is gevolg en sine qua non. Gevolg ook en sine qua non van een *opdracht* — die alleen «de zin» is. Bestond er in de wereld geen lijden, er bestond ook geen opdracht. Elke opdracht betekent echter vermeerdering van lijden, omdat elke opdracht d.i. elk scheppend handelen (en zo ook elke scheppende waarheid) een *contra* vertegenwoordigt, en hoeveel meer dus dé scheppende Waarheid, en dé scheppende opdracht.

Wanneer het lijden de zin is (van Christus' leven en van het eigen leven) dan moet men zich over het lijden verheugen en, gelijk de jonge Gezelle, om al meer lijden smeken ; dan heeft het betekenis de volkomenheid van Christus' lijden te zien in het onovertrefbare en letterlijk onvoorstelbare ervan : Christus moet erin altijd verder zijn gegaan dan welke mens ook — op straffe van anders de zin des

levens slechts op beperkte, menselijke wijze geweest te zijn. Dit onovertreffbaar lijden is dan Christus' volmaaktheid bij uitnemendheid. «Verheug u alleen in Christus' smartelijk lijden», schreef Bonaventura dan ook consequent, en hoevele mystici en vromen hebben dit herhaald. Christus is ons dan met dit volmaakte lijden als het volmaakte voorbeeld voorgegaan. Het lijden is dan die soevereine waarde welke wij voor alles en meer en meer in ons werkelijken moeten. Zonder deze vermeerdering van lijden zou de volmaaktheid stagneren. (En men herinnert zich, niet als exces van zelfkastijding doch als consequente lijdenswil en offerwil, als consequente zelfberoving en zelfontlediging de ingemetselde mystieken, door Jeroen Bosch met zovele andere uitingen van delirerend geloofsleven in de geheimtaal van zijn hallucinant verbeeldingsleven verbijsterd aangewezen, — verbijsterd, omdat hij blijkens zijn schilderijen beter dan wie ook het drama en de grootheid verstond der waarachtige heiligheid).

Bij de latere Gezelle valt er echter van zijn vroegere lijdensexaltatie niets meer te bespeuren. Het hartstochtelijk smeken om éénwording met de Doornengekroonde, dat de moed, de heilige overmoed ook, van zijn jeugd was geweest, heeft opgehouden. Het heeft plaats gemaakt voor een aanmerkelijk menselijker doch niet minder diep religieuze, ook niet minder spirituele en, voor 'n Gezelle, tevens zuiverder, voor hem waarachtiger houding.

Zich verenigen met Christus betekende voor de latere Gezelle allereerst : een-zijn met Christus' leven : niet allereerst met Christus' dood, maar met datgene *waarom* Hij werd gedood : zijn opdracht onder de mensen. Deze bestond in de verkondiging der onvoorwaardelijke liefde. Deze liefde (van God voor de mens, en als de enige zedelijkheid waarvan het handelen der mensen de uitdrukking mocht zijn) was Christus' unieke, openbarende boodschap — waarin én de wijsheid én de goedheid der wereld stond afgewezen. Deze liefde was Christus' antwoord op de noden der mensheid — en de weg naar de Vader, zij is leven met de Vader, die zelf Liefde is. «Een nieuw gebod geef Ik u : Bemint elkander. Zoals Ik u heb liefgehad, zo moet ook gij elkander beminnen» (Joan. XIII, 34) ; deze liefde was diezelfde dwaze liefde welke Paulus omschreef met de woorden: «De liefde is lankmoedig, de liefde is goedertieren, de liefde is niet jaloers, zij is niet trots, niet ijdel en niet ijverzuchtig, zij zoekt zichzelf niet, zij wordt niet verbitterd, zij rekent het kwade niet aan ; zij verblijdt zich niet over onrecht, maar zij verblijdt zich over de waarheid. Alles lijdt zij, alles gelooft zij, alles hoopt zij, alles duldt zij». Het was van *déze* liefde dat gezegd werd : indien ge de liefde niet hebt, baat al het andere niets, en : «Nu blijven geloof, hoop en liefde, maar de grootste van deze is de liefde» (I Kor. XIII). Deze liefde — dit nieuw gebod — is het enige. Om deze liefde te kunnen zijn moet men alle andere deugden beoefenen daar zij zon-

der die niet mogelijk is ; en elk antwoord van de religieuze mens op de noden der mensen moet de vormgeving zijn van deze dwaze, absurde, paulinische liefde, die inderdaad «niet van deze wereld», niet h  ar liefde en niet h  ar goedheid is. In deze liefde is Christus de mens consequent en als voorbeeld voorgedaan, waarlijk als het Lam Gods, tot de dood des Kruises. — Het was deze dwaze liefde waarvan Tolstoi aan het eind van zijn leven enig vermoeden kreeg en die Solowjow meende te kunnen afwijzen. Tolstoi echter ¹⁾ verstond het «nieuwe gebod» slechts als een gebod van volmaakte weerloosheid en het niet bestrijden van het kwaad als de snelste weg om tot een volmaakte samenleving te geraken, — doch dit laatste is een doelstelling die Christus nooit genoemd en een illusie die Gezelle nooit gekoesterd heeft ; want hoeveel Gezelle verwachtte van een moed die onbezweken de goede strijd bleef strijden, zijn kijk op de mensen was daarvoor te re  el en te realistisch :

*Wat helpt het al te denken hoe
de tijd zal rozen baren ?
De mensen blijven menschen, zoo
ze vroeger menschen waren.*

Gezelle verstond het nieuw gebod der onvoorwaardelijke liefde enigszins anders. Hij verstond het ten eerste positief : als   nkel een uitplanten van het zaad der waarheid, het prediken der echte menselijke goedheid, — niet als een uitrukken en met geweld vernietigen van het woekerende onkruid der onwaarheid en der menselijke boosheid. Vervolgens wees hij alle geweld af ten overstaan van het geweld dat de wereld ontketent tegen hen die Christus' boodschap verkondigen en verdedigen. En diezelfde liefde — welke al evenmin v  nnist — betrachtte hij ook (dit ten derde) jegens de ontrouw-gewordenen, en hij was hierin als een nieuwe Franciscus : «Gij hebt altemale,» zo sprak hij in een van zijn korte zondagpreken, «in uw leven menschen tegengekomen die, een beetje met ne keer, de gewente verliezen van 's Zondags Messe te horen, 's Vrijdags vleesch te derven of hunnen Paschen te houden. Zegge dat ze de gewente verloren hebben, en 'k zou het geheel kwalijk vinden om die reden zulke menschen te verachten, te verfoeien en hun den steen te werpen, want gewoonlijk hebben die lieden nog vele eerbied en ontzag voor de tien geboden.» ²⁾ Ja, dat was zo zijn «moraliseren», en werkelijk kon men van hem zeggen, dat hij ook in dit opzicht beproefde het woord van Benedictus «Honorare omnes homines» tot het zijne te maken.

Maar — en dit ten vierde — de liefde als «het enig wezenlijke»,

¹⁾ Vol. Fritz Lieb : **Russland** *Unterwegs* en Sjestow's *Rede en Geloof*.

²⁾ Walgrave, II, p. 228.

als datgene waarmee een christelijk leven staat of valt, verontrustte Gezelle ook op persoonlijker wijze nog. Gezelle's durende, scherpziende bezorgdheid was altijd : zelf liefde te blijven jegens hen die hem verguisden, miskenden, uit hun midden weerden en wegstieten, en elke vorm van verbittering uit te bannen : verbittering ook om de weinige, beschamende welwillendheid en al het andere dat nooit niveau had. Deze liefde in zichzelf te behoeden was voor hem de grote opdracht van zijn verworpen en vernederd leven. Immers, wat heeft het «nieuw» gebod te betekenen, als wij liefhebben die ook ons liefhebben (deden dit ook niet reeds de heidenen ?!).

Doch liefhebben (en dit tot slot) hield voor Gezelle eveneens in, dat ook de relatie tot de waarheid welke men gelooft en de plichten welke men aanvaardt, de relatie van een waarachtige liefde moet zijn. De bedoeling der waarheid is niet enkel dat men haar volgt, doch dat men haar — waarachtig — bemint, met geheel het verstand, geheel de wil, geheel het hart. Gezelle, levenslang in gevecht tegen het «beminnen zonder beminnen», tegen het grauwe «on-eigenlijke zijn» van het godsdienstige «Man», begreep dat ook de waarheid «niets is» als men in zijn verhouding tot haar «de liefde niet heeft». Gezelle heeft dan ook zijn ganse leven lang als priester onder de mensen niets anders beproefd dan waarachtige *liefde* te wekken — voor de waarheid.

(wordt vervolgd.)

